

3.

Javallás (Projectum)

a' Magyar Nyelv bővítésére nézve.

Már elég régen perlekednek a' Szó-újjítók (Neologusok) és Deákizálók egymással, és mi a' haszna ezen perlekedésnek? Az, hogy a' Deákizálók nem szünnék meg minden új szótól irtódzni, és a' magok Deák szavaikat minden második harmadik helyen pengetni; felig tehát deákul, felig magyarul beszélni. A' Neologusok sem szünnék meg, ott is a' hol semmi szükség nem volna rá; újj, még pedig a' kevés jó közt sok rossz új szókat formálni.

Hogy ez eddig így ment, nem tsuda; mert ennek így kellett lenni az emberi elme természet szerint: melly, mikor valami megindítódik, rendszerint több felé, és meszsze is szokott menni, edgyik hibából a' másikba szokott esni, az igazság közbenn maradván. Sőt hogy ez eddig nem is rossz, hanem hasznos volt, megkell vallanunk, ha meggondoljuk, hogy valamint az egész természetben semmi sem származik mozgás, antagonismus nélkül, úgy ez a' czivódás, heveskedés is segítette az igazság kiörlődését.

De ideje már, hogy minekutánna mind a' két fél eleget beszélt, a' per el-dütödjön; mert hogy ez szüntelen így tartson, hogy a' Deákizálók hyperorthodoxiája, és némelly értetlen Ujjítók heterodoxiája miá, a' szükséges, és jó új szók is elmaradjanak, és azokkal a' Nyelv ne bővítödjön, azt a' Nyelv, a' Nemzet java meg nem engedti. Valamint ugyan is kára van abbaun a' Nyelvnek, ha rossz új szók csusznak be belé, mert

azok a' Nyelvet elrontják: úgy kára van abban is, ha a' jó újj szók lábra nem kephatnak. Mert csak megkell vallanunk, hogy minekutánna a' mai Europai pallérozott Nemzetek közt a' tudományok, kivált a' Természet-tudományai, annyira előmentek, hogy azokról a' régi Rómiaiak — Deákok jó formánu nem is álmodtak; és minekutánna mi is Magyarok, azoknak a' Nemzeteknek tudományát magunkévá tettük: nem érhetjük be sem a' Deák nyelvel, sem régi Eleinknek szavaival; újj szók kívántatnak az újj gondolatok', esméretek' kifejezésére.

— — „si forte necesse est
Indiciis monstrare recentibus abdita rerum,
Fingere cinctutis non exaudita Cethegis
Continget, dabiturque licentia sumta prudenter.”

Ám perelnének hát a' felek egymással: de, mivel a' Nyelv nem egy két emberé, nem is felekezeteké, hanem az egész Nemzeté a' nyelv, a' nemzet, egy két ember fejességéért (caprice), és hibájáért, kárt nem vállalhat.

De, hogy lehetne hát ezen pert el-intézni, a' feleket a' nyelv javára özsze egyeztetni? hogy lehetne véghez vinni, hogy a' rosz újj szók ki-mustráltatnának; a' jó újj szók pedig közönséges-sé tévödnének, és megállapíttatnának, úgy hogy azokkal minden bátrann élhetne, merne is élni?

Tudom én azt, hogy arra legegyszerűsebb, és legkönnyebb út volna az, ha ahoz értökből egy olyan Társaság állana özsze, melly a' már kész újj Magyar szókat megrostálná, maga is újj szókat formálna; 's így egy tudományos Magyar Szókönyvet készítene. De egy az, hogy ez a' Társaság, bár melly kívánatos volna is annak felállítása, még mind eddig a' szép kívánságok országá-
ba

ba tartozik. Más az, hogy ez a társaság is csak egy társaság volna, és mindeure nem-érhetne. Nem is lenne annak az a tekintete, hogy az ő szavára mindenek hinnének; mert tudjuk, hogy sokann csak azért se vennék bé tanácsát, hogy társaság adja.

Ezek így lévén, így gondolkodom: Meg van minden nemzetit szerető Hazafinak kezében az az igen hasznos eszköze valamint átaljában a 'pallérozottság', úgy a magyar Nyelv-és tudomány (Litteratura) terjesztésének — értem a Tudományos Gyűjteményt. Ez által közössé lettek a Tudósoknak az előtt mintegy zárva tartott gondolati, ez által elindítódott a tudós-társalkodás, közössülés (litterarium commercium). Élünk ezzel a hathatós eszközzel célunkra. Kiki a melly új szókat tsinál, vagy tsinált is már, sőt ha régieket hoz is elő a setéttségből, hirdesse ki a Tudományos Gyűjteményben okaival edgyütt, melyeknél fogva azokat jóknak tartja; és hotsássa a Nemzetnek, melynek jussa is van megítélni, meg is tudja itélni „quam penes arbitrium est et jus, et norma loquendi” itélete alá. Szólljanak, hozzá, a kik a dologhoz értenek, és a munkát a Nemzet javáért nem restellik; hirdessék ki ugyan csak a Tudományos Gyűjteményben vélekedéseket okaikkal edgyütt az eránt, helybe hadják e' vagy sem a fel-adott szókat? és ha helybe nem hadják, mivel akkor igazán hasznos a Crisis, ha a meg nem hagyott helyébe újjat teszünk, próbáljanak a hibásoknak tartott szók helyébe újjakat állítani, előadván az okokat, mellyek azokat amazok felett ajánlják. Ha valaki nem szóll: magának tulajdonítsa, és osztánn se ne boszszankodjon a megállított új szókra, se ne gáncoskodjon azokbann. Mikor így a szónak mellette is ellene is elő lesznek adva az okok: a Tudomá-

nyos Gyűjtemény Elintézői (Redactores) magok mellé vévén más ott helybenn lévő Tudósokat is, fontolják meg az okokat, és mint a' Nemzet Szószóllói — Organumi — a' melyik részre nagyobb okok lesznek, a' szerént hirdessék ki Gyűjteményekben a' szót, vagy hibásnak, vagy jónak lenni. A' mely szók így időről időre helybe hagyódnak: azokat a' Tudományos Gyűjtemény' fáradságokat nem sajnáló Elintézői szedjék össze minden Esztendő végivel a' Tudományos Gyűjtemény utolsó Darabjában, hogy így több Esztendők múlva azokból egy tudományos Deák-Magyar, és Magyar-Deák Szó-könyv készíthessék; melyet ama költségét, fáradságát a' köz jótól nem kiméllő igaz Hazafi Trattner Ur, minden bizonytal ki fog nyomtattatni.

Én ezen javallás végre hajtásától, a' fő célján és hasznán felül, sok jót várok. Elsőbenn is azt, hogy az által sokann fel serkentetűenek, hogy új még pedig jó új szókat igyekezzenek előhozni. Hogy sokann fel indittatnának az i rásra. Hogy ezen szók megvitatása által a' Magyar nyelvnek természete jobban kitapogatódna. Hogy a' tudománybeli szók megállapittatvann, nem tennénk ezentűl ugyan azon gondolatot tíz féle szavakkal ki: a' mi azt tselekeszi, hogy egymást alig érthetjük. Hogy végre azok, kik egy felől a' Deák nyelvet nem azért betsűlvén, a' miért betsűlni kellene, t. i. hogy az által a' Tudós (classica) Régiségnek, kintseit megesmérhessük, hanem hogy azonn, Magyarok lévén, egymás közt beszélhessenek, még pedig többayire rosszszúl, más felől a' Magyar nyelvet szűknek szegénynek kiáltvann, nem tartják szégyennek azt is, a' mit jól ki lehetne magyarul mondani, deákúl, még pedig sokszor rosszszúl deákúl mondani ki — ezek mondom megszegyenittetűenek, látvann hogy van

Magyar szó elég, és kénytelenek lennének vagy halgatni, vagy magokat a' köz velekedéshez szabni; annál fogva megszűnnének a' Magyar nyelv, 's a' nemzeti pallérozódás előmenetelet akadályoztatni.

De mind e' mellett is jól tudom, hogy lesznek olyanok, kik ezen javallásra azt fogják mondani, hogy ezt nem lehet végre hajtani. Nem, ha nem akarjuk. Legtöbbször azonn mulik a' jó, hogy nem akarjuk. Ha restellünk nyelvünkkel, és így önnön magunkal bajlódni: ha resteljük a' gondolatokat magyar névvel nevezvén magyar gondolatokká tenni, 's úgy a' Nemzetnek megszerezni; ha nem akarunk egyebet jónak tartani, hanem csak a' mit magunk találtunk; ha nem akarunk a' mások itéletinek hinni: már úgy én is azt tartom, hogy az én egész javallásomból semmi sem lessz. De talám nem leszünk olyan hidegek magunk eránt, hogy a' midőn egész állapotunk nemzetünk megmaradásától, nemzetünk megmaradása főképpenn a' nyelvétől függ, a' magunk tulajdon hasznábann restelkedtünk. — Lehetnek olyanok is, kik a' nyelvnek bővítésire minden efféle eszközt szükségtelennek tartanak, az egész dólgot a' Szokásra (usus) bizvann; melly lassanként felveszi; be hozza az új szókat. De ez, egy az, hogy hosszú időt tesz fel; nekünk pedig, kik rész szerént a' zürzavaros háborús idők, rész szerént a' Deák nyelvről való balitelet miá Századokat késtünk a' pallérozódásbann, minden haladék hosszú. „Dimidium facti, qui coepit, habet. Sapere aude! Incipe! „ — Más az, hogy ez sokkal nagyobb tudományi közösülést; — irás olvasásbeli szorgalmatosságot, munkásságot (industria) tesz fel, mint a' millyen van nállunk. Itt kivált a' tudományos irásokat kevesenn olvasák; következésképpen ha vagnak is új szók, azok az irásokbann zárva maradnak. Ide járúl,

hogy ez azt is teszi fel, hogy együl egyig minden Tudóssaink megvagynak arról győződve, hogy Szülegyilkodás (parricidium) az, mikor valaki egy idegen holt nyelvért a' maga nyelvét eladja, elveszti; annál fogva kapva kapnak rajta, valami azt gazdagítja, tsinosítja.

Hogy pedig ne csak másokat láttassak nógatni, hanem magam menjek elő jó példával: imé ítélet alá bocsátom némely philosophiai szavaimat méltóztassák azokat Hazánk Tudóssai, nem értem hanem a' Magyar nyelvért, ítéletekre. — Célom nem az, hogy együl egyig meghagyódjanak: hanem hogy legyenek philosophiai szavaink, már azok akár enyimek, akár máséi legyenek. Mitso-da regulákra vigyáztam legyen pedig azoknak formálásábann, és átaljábann mikre szoktam vigyázni a' szó tsinálásbann, rövidedenu előadom; hogy azok újj szavaimnak óltalmúl szolgáljanak, és hogy ha helyeseknek találtatnának, másoktól is követődnének. — Ítéletem szerént tehát.

1) Csak ott kell újj szót tsinálni, a' hol szükség van reá. Csak ott van pedig szükség, a' hol tellyességgel nints szavunk valamely gondolatnak kitételére. Mig tehát van szavunk, ha mindjárt nem magyar eredetű is az, de már magyarrá lett, és mindennek szájábann foróg: addig nints szükség. Kár volna az időt vesztetni vele, hogy ezek helyett, Notárius, Kántor, 's a' t, újjakat tsináljunk, mellyeket a' tudatlanok is annyira értenek, hogy ha újjakat tennénk helyekbe, nem értenek; és jobb azt másigazánn nem lévő szóknak formálására fordítani. Sőt még akkor is, mikor nints semmiféle szavunk valamely gondolatnak kitételére, az olyan tudományi fellengős méjj gondolatokat, mellyek mind végig tsak egynehány Tudósokéi maradnak, és soha a' községre ki nem hathatnak, és a' mellyeknek neveit más nemzetek

is meghagyták, nem bánom ugyan ha valaki magyarúl kiteszi, de úgy tartom, hogy ha meghagyja, sem vét vele, p. o. *Metaphysica*. A' Purismus nagyon meszsze vinne; mert ha arra halgatnánk, úgy a' Tóth, Németh, Deák nyelvből költsönözött szavainkat, és így a' Magyar nyelvnek nagy részét ki kellene mustrálni. Magok a' Nemetek is, kik pedig azt nem szerentsetlenül próbálták, vissza jöttek onnan, és többször hallani töllök a' *Philosophie-t*, mint a' *Weltweisheit-ot*.

2) A' hol szükség van újj szóra: a' gondolatot magát igyekezzük kitenni. Ebből következik, hogy ha más nyelvbenn, nevezetesen a' Deákban van már neve a' gondolatnak, és az a' név kiteszi a' gondolatot: próbáljuk azt szóról szóra lefordítani ha lehet. p. o. *repraesentatio*, így teszem ki előterjesztés; mert a' deák *repraesentatio*ja kiteszi a' dólgot, a' magyar előterjesztés pedig mind a' kettőt. Ha pedig vagy nem jó a' más nyelvbeli neve a' gondolatnak, vagy ha nem tudjuk azt magunk nyelvére fordítani: tegyük ki a' magunk nyelvén a' gondolatot, nem ügyelvén arra hogy tette ki más nemzet p. o. ez a' szó időmúlás, jobb száz *praescriptio*nál is; mert a' gondolatot jobbann kiteszi. Így Mennyiség, tudománya, jobb mint *Mathesis*.

3) A' gondolat kitételére, mig lehet, kész, és szokásbann lévő szót vegyünk elő; és azt az általa jegyzett gondolatnak a' kérdésbenn forgó gondolattal való hasonlatosságánál, vagy egybeköttetésénél fogva egy szóval Tropus szerént vigyük által a' kérdésbe forgó gondolatra. p. o. vizmérték (*libella*), kúp (*conus*) — folyó beszéd (*oratio soluta*) „*Dixeris* es

gregie, notum si callida verbum, Reddiderit junctura novum”.

4) Lehet régi, ez előtt szokásbann vólt, de már megavúlt szókat is hozni elő. Köszönettel kell venni az ilyen szókat Hős, Hölgy, 's a' t. „Multa renascentur, quae jam cecidere — vocabula”.

5) Lehet a' szokásbann lévő szóknak gyökerét is végezeteiktől elszakasztani, és azokkal élni, tsak hogy vigyázva. p. o. ker vagy kör. ebből körül — kets, csin, báj, kivált a' Poéták, kiknek több kell a' mindennapi kenyérnél, tudják azt, melly szükségessé teszi a' versmérték az efféle rövid szókat. A' folyó beszédre nézve másképpen van a' dolog.

6) Mind az így el szakasztott gyökerekből, mind egész szókból, mint törsökökből, lehet, megnyújtván azokat, újj szókat formálni. p. o. kets — ketses, két — kétes, és csinós csinósodom, csinósodás. Csak hogy itt nagyon vigyázni kell mind a' Törsökértelemre (Etymologia), hogy így olyat ne tétesünk az általunk formált szóval, a' mit az törsökének értelme szerént nem tehet, mind a' Nyelvszokására (analogia), hogy a' szókat úgy formáljuk, a' mint azokat a' nyelv szokta formálni p. o. állomány (hypothesis) hibás szó a' Törsökértelemre nézve is; mivel áll-tól jön: a' mi pedig áll, a' nem bizonytalan mint a' hypothesis; úgy hogy ez állomány, inkább Thesis tenne Hibás a' Nyelvszokásra nézve is; mivel ez a' végezet — mány mény végbe vitt munkát jelentvénn, tsak cselekvő igék után tevődhetik — mint vetemény.

7) Végre öszvetétel által is lehet újj szókat formálni: a' mibenn ismét mind a' törsökértelemre, mind a' nyelvszokásra vigyázni kell. Így ez

lőértések, vét a' törökértelelem ellen is; mert sem elő nem ezt teszi előre, hanem ezt, el, meg, oda, mint előbeszéllem, előadom, előhízetem; sem értés nem azt teszi a' mit tudni kell, hanem valaminek tudását; úgyhogy előértés, ha tenne valamit, ezt tenné, valaminek egészen való tudása. Vét a' nyelv szokás ellen is; mert egy az, hogy értés-t tudást 's a' t. nem szokta a' magyar a' többes számbann tenni; más az, hogy ezt elő nem szokta olyan igék elibe tenni, mellyek a' léptsönként való nevededést meg nem szenvedik, és magábann a' tselekvőbenn állapodnak meg; p. o. előbeszéllem, előadom 's a' t.

A' szók itt következnek.

Philosophia. Ezt minden pallérozott Europai nemzetek meghagyták: mi is meghagyhatjuk. Ha mind az által tetszik valakinek: fordítsa Böltsesség tudományának, sőt ha úgy tetszik Böltselkedés tudományának is; mert noha böltselkedésenn közönségesenn argutiae értődnek, vevődik mindazáltal ha mind ritkán is jó értelembenn, p. o. „böltselkedjél szerelmes fijam” a' Szent Irásbann. — Innen lesznek: philosophálni, vagy mivel philosophálni ezt teszi, a' józan okosság utánn tudni valamit, az okosság az elme kútfejéből (principium cognoscendi) meríteni — elmélkedni, a' szónak ereje szerént.

Esméret philosophiája (Theoretica philosophia). Ezt közönségesenn szemlélődő Philosophiának fordítják: de nem helyesenn; mivel a' practica philosophia is szemlélődik a' cselekedetek természete körül.

Cselekedet philosophiája (Philosophia practica). Ezt némeljek Cselekvő philoso-

phiának mondják. De a' Philosophia se nem cselekszik, se nem szenved.

Lélekmunkáji tudománya. (Psychologia empirica). A' Deák név szóról szóra fordítva nem jól esik; de kétséges, homájos értelmű is: ez ellenben jól kiteszi a' tudományt.

Logica. Ezt meglehetősen hagyni más nemzetek példája szerint. Lehet Gondolkodás tudományának is fordítani.

Ontologia, vagy maradjon; vagy Valóság tudományának fordítódjon.

Metaphysica, vagy hagyódjon meg, vagy fordítódjon Túl a' tapasztalási dolgok tudományának; vagy rövidebben Túla' tapasztalási tudománynak: e' szerint a' szóllás mód szerint „túl a' Dunai ember”.

Természeti Theologia, vagy Istenről való elmélkedés (Theologia naturalis).

Világról való elmélkedés (Cosmologia rationalis).

Lélek természete tudománya (Psychologia rationalis) Ez úgy tartom, jobb a' Deák névnel. Mert ki is teszi a' tudományt; meg is különbözteti az empyrica Psychologiatól; nem is kétséges értelmű, mint a' deák név, melyben rationalis más értelemben vevődik, mint mikor az egész Philosophiaról mondódik.

Természeti Jus vagy Természeti törvény tudománya, (Jus naturale).

Kijelentett törvény tudomány, vagy Tett törvény tudomány (Jus positivum) Irott törvénynek nem mondom; mivel a' positiva törvények nem csak íródnak, hanem szokásból is erednek.

Erköltői Philosophia, vagy Erköltési elmélkedés (Ethica philosophia.) Ezt er-

kölcsi, nem kell öszve zavarni ezzel — erköltsős, mellyet a' szokás mindég rossz értelemben vesz. p. o. erköltsős leány, nem azt teszi jó erköltsű, hanem inkább rossz erköltsű akaratos leány.

Izlés tudománya (Aesthetica). A' deák névnel jobb a' Magyar. Mert ez jobhann kiteszi azt a' tudományt, melly azt adja elő, mit hagyhat helybenn a' jó izlésű ember a' mesterségekbenn; mind a' mellett, hogy egy kevésbé kétséges értelmű, de a' deák még inkább. Szépség tudományának nem fordítom; mivel az Aesthetica nem tsak a' Szépről, hanem a' Fellengősről's a' t. is tanít.

Nevelés tudománya (Paedagogica).
Igazgatás tudománya (Politica).

A' magyar jobb a' kétséges értelmű deák szónál.

„Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti: si non, his utere mecum”.

Ercsey Dániel,

4.

A' Berzeviczyek' Nemzettségének Előideje *).

„Ea virtutis est vis, ut senescere aut intermori nequeat; quin etiam praeclara hominum

---

*) Több ilyen, helyesen kidolgozott, és rövid történeti előadásait a' nevezetesebb Familiáknak kedvesen vejénde